
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXXV

SECTIO F

2020

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

RADOSŁAW GROSS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4190-5415>

radoslaw.gross@uwm.edu.pl

---

*Ogólnopolskie Forum Literackie w 1979 roku jako przykład infiltracji
środków literackich w PRL*

The Polish Literary Forum in 1979 as an Example of the Infiltration of Literary Circles
in the Polish People's Republic

STRESZCZENIE

W okresie PRL pisarze mieli odgrywać szczególną rolę. Według słów Stalina byli „inżynierami dusz ludzkich”. Poprzez swoją twórczość mieli kształtować pożądane przez rządzących postawy społeczne. Literatura stała się więc literaturą zaangażowaną, służącą ówczesnej władzy i jej celom. Z powodu takiego postrzegania roli literatury w kreowaniu swoistej inżynierii społecznej środowiska literackie musiały być poddane inwigilacji. Wszelkie konferencje, zjazdy, fora i spotkania były bacznie obserwowane przez funkcjonariuszy policji politycznej. Szeroki wachlarz zastosowanych środków, a także treść pozyskanych informacji świadczą o dużej wadze, jaką Służba Bezpieczeństwa przywiązywała do roli środowisk literackich w ówczesnej Polsce oraz o ich głębokiej infiltracji.

Słowa kluczowe: pisarze; inwigilacja; PRL; Służba Bezpieczeństwa

WSTĘP

W wielu opracowaniach poświęconych roli twórców kultury w latach 1945–1989 dominują dwa ujęcia. Pierwsze przedstawia ich jako tych, którzy byli wewnątrznie podzieleni na zwolenników oraz przeciwników panującego w kraju porządku politycznego i społecznego. W ujęciu tym podkreśla się, że mimo wspomnianego podziału przeciwnicy ówczesnego systemu potrafili się mu jednak przeciwstawić. Drugie, odmienne ujęcie pokazuje, że środowisko ludzi kultury w zdecydowanej większości wspierało władze komunistyczne, a postawy opozy-

cyjne były nieliczne i nie odegrały większej roli w obaleniu reżimu. Oba sposoby przedstawiania roli środowisk twórczych, zwłaszcza pisarzy w okresie PRL, są zbyt dużym uproszczeniem i wypaczają obiektywność oceny¹. Bez względu na trafność tych ocen nie ulega wątpliwości, że zachowania i twórczość ludzi pióra budziły szczególne zainteresowanie ówczesnie rządzących. Bacznie przyglądano się ich postawom i zajmowanemu stanowisku podczas różnych imprez, uroczystości, zjazdów, zlotów, forów literackich itp. Zainteresowanie to wynikało z przypisywania środowiskom artystycznym, a wśród nich przede wszystkim pisarzom, roli niebagatelnej. Literaci poprzez swoją twórczość mieli kształtować postawy, poglądy i świadomość społeczeństwa, a jednocześnie legitymizować i propagować rządy komunistyczne. Mieli też tłumaczyć ogółowi społeczeństwa sens dokonujących się w kraju przeobrażeń².

Szczególne nasilenie zjawiska swoistej ideologizacji literatury w Polsce wystąpiło w latach 1949–1956, gdy duża część pisarzy włączyła się swą twórczością w nurt socrealizmu³. Ten rodzaj pisarstwa był oczywiście „sowiecką kalką”⁴. Przypomnijmy, że w myśl określenia Stalina pisarze mieli się stać „inżynierami dusz ludzkich”. W polityce ówczesnych władz, zmierzającej do gruntownej przebudowy społeczeństwa, oraz w procesie swoistej inżynierii społecznej założono, że pisarze poprzez tematykę podejmowaną w swej twórczości i odpowiedni sposób przedstawiania postaw głównych bohaterów będą wskazywać swym czytelnikom pożądane przez władze wzorce postępowania. Ich twórczość miała trafiać do zwykłych, niewymagających odbiorców. Stąd w przystępny sposób poruszano problemy, z którymi „zwykli odbiorcy” spotykali się w życiu codziennym, najczęściej zawodowym. Efektem naśladownictwa sowieckich wzorców były liczne powieści i opowiadania (tzw. produkcyjniaki), których akcja rozgrywała się na placach budowy, w zakładach pracy, fabrykach, PGR-ach, spółdzielniach produk-

¹ A. Werner, *Wina niewinnych i niewinność winnych. Rzut oka na związki polityki z literaturą i literatury z polityką w PRL*, [w:] *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej*, red. A. Brodzka, Warszawa 1994, s. 183–185. Zob. także: K. Rokicki, *Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956–1970*, Warszawa 2011, s. 8.

² W. Tomasik, *Inżynieria dusz. Literatura realizmu socjalistycznego w planie „propagandy monumentalnej”*, Toruń 2016, s. 8–9.

³ Nowa metoda twórczości została narzucona pisarzom podczas IV Zjazdu Związku Literatów Polskich w Szczecinie (20–23 stycznia 1949 roku). Stefan Żółkiewski i Włodzimierz Sokorski zdefiniowali realizm socjalistyczny jako świadectwo ideowej postawy pisarza, jego czynnego udziału w przeobrażeniach kraju. Zob. idem, *Słowo o socrealizmie. Szkice*, Bydgoszcz 1991, s. 13.

⁴ W ZSRR w okresie międzywojennym oficjalnie nowy nurt w twórczości pisarskiej, nazwany socrealizmem, ogłoszono w 1934 roku. Stało się to podczas I Wszechzwiązkowego Zjazdu Pisarzy Radzieckich. Nową wykładnię sztuki opisał wówczas Maksim Gorki (*O literaturze*, Moskwa 1935, s. 390), choć po raz pierwszy termin ten ukazał się na łamach „Literaturnoj Gazety” wcześniej – 23 maja 1932 roku. Zob. N. Masłow, *Sovetskoye iskusstvo pod gnetom «metoda» sotsialisticheskogo realizma: politicheskiye i ideologicheskkiye aspekty (30–40-ye gg.)*, „Otechestvennaya Istoriya” 1994, nr 6, s. 160–173.

cyjnych itp. W celu urealnienia opisywanych treści pisarzy wysyłano „w teren”, „do ludu”, aby lepiej poznali warunki pracy i życia ówczesnych robotników i chłopów. W ten sposób na karty ówczesnych powieści i opowiadań trafiali wyraziści bohaterowie, którzy zmagali się z wymaginowanymi „zagroženiami” i „wrogami” nagłaśnianymi przez rozbudowany aparat propagandowy, podejmowali trud „walki” o wykonanie i przekroczenie planu produkcyjnego, dążyli do zwiększenia wydajności, racjonalizacji pracy, angażowali się w życie społeczno-polityczne załóg produkcyjnych, brali udział w tzw. masówkach, czynnie demonstrowali władzy swoje poparcie itd. Najczęstsze problemy i konflikty, do jakich dochodziło w opisywanych środowiskach, przedstawiano w taki sposób, aby czytelnik został „właściwie” pouczony, otrzymał gotowe wzorce postępowania na wypadek, gdyby sam był uczestnikiem bądź świadkiem podobnych zdarzeń. Wiersze z kolei pomagały m.in. szaremu obywatelowi właściwie odczytać „socjalistyczną treść” architektonicznych i inżynierskich inwestycji. Monumentalne obiekty tamtej epoki: Nowa Huta, Nowy Świat, Trasa W-Z, MDM – wymagały odpowiednio skomponowanych, krótkich i nieskomplikowanych utworów. Dzięki nim obiekty te mogły przekazywać swe ideologiczne przesłanie; jak życzyła sobie ówczesna władza – mogły „mówić”⁵. Elementy propagandowo-dydaktyczne ówczesnych utworów miały wesprzeć realizację celów, jakie stawiała sobie władza. Jednym z jej głównych zamierzeń było stworzenie nowego, komunistycznego społeczeństwa, w którym ostoją komunistycznych rządów mieli być przede wszystkim „uświadomieni” robotnicy i chłopi⁶. Literatura miała więc wspomóc nową władzę i przekonywać niezdecydowanych do głoszonej przezeń ideologii. Stała się więc literaturą zaangażowaną, literaturą „na usługach” rządzących komunistów. Podporządkowanie przez władzę środowiska literackiego ułatwiła nacjonalizacja rynku wydawniczego, reglamentacja papieru na wydawnictwa oraz odgórna, państwowa kontrola publikacji, co pozbawiło autorów wolności twórczej⁷.

Po przełomie 1956 roku wielu twórców „wyzwalało się” z „ideologicznych okowów”. Zaczęły powstawać na szerszą skalę dzieła, które nie były już tak jednoznacznie uwikłane w propagandę „ludowego” państwa. Rządzący dysponowali

⁵ Szerzej zob. W. Tomasiak, *Inżynieria dusz...*, s. 8.

⁶ O procesie kształtowania „nowego człowieka” szerzej zob. W. Theiss, *O pedagogii totalitaryzmu. Wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, red. W. Wojdyło, M. Strzelecki, Toruń 1997, s. 250–251; R. Bäcker, *Ideal nowego człowieka w totalitarnej gnozie politycznej*, [w:] *Wychowanie a polityka...*, s. 242–245.

⁷ Na temat socrealizmu w literaturze zob. M. Jarmułowicz, *Sezony błędów i wypaczeń. Socrealizm w dramacie i teatrze polskim*, Gdańsk 2003; Z. Jarosiński, *Nadwiślański socrealizm*, Warszawa 1999; E. Mozejko, *Realizm socjalistyczny. Teoria, rozwój, upadek*, Kraków 2001; *Socrealizm. Fabuły – komunikaty – ikony*, red. K. Stępnik, M. Piechota, Lublin 2006; K. Śliwińska, *Socrealizm w PRL i NRD*, Poznań 2006; W. Tomasiak, *Okolice socrealizmu. Prawie tuzin szkiców*, Bydgoszcz 2009; W. Włodarczyk, *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*, Kraków 1991; M. Zawodniak, *Literatura w stanie oskarżenia. Rola krytyki w życiu literackim socrealizmu*, Warszawa 1998.

jednak narzędziami, dzięki którym mogli oddziaływać na „niepokornych” twórców. Wciąż dużą rolę odgrywała instytucja cenzury, bez zgody której nie mogły być publikowane utwory literackie. Jak już wspomniano, w rękach władzy znajdował się także przemysł poligraficzny, który po wojnie został znacjonalizowany. Sterowanie polityką wydawniczą mogło się odbywać również poprzez zwiększony lub ograniczony przydział papieru na publikacje. Przypomnijmy, że ograniczenia związane z ingerencją cenzury i niedostateczną ilością papieru przeznaczanego na wydawnictwa książkowe stały się w 1964 roku przyczyną wystosowania do władz tzw. Listu 34, podpisanego przez wybitnych przedstawicieli polskiego świata nauki i literatury⁸.

W latach tzw. dekady gierkowskiej, w pewnych aspektach dotyczących formownego rozwoju gospodarczego, ówcześni decydenci partyjni nawiązywali do koncepcji realizowanych w okresie stalinowskim. Podobnie do okresu realizacji planu sześcioletniego (1950–1955), w latach 70. powrócono do wzmożonej polityki inwestycyjnej i intensywnego rozwoju przemysłu, choć różniły się oczywiście źródła akumulacji kapitału przeznaczonego na inwestycje oraz stan ich zaawansowania technologicznego. Tak jak w latach 50. pojawiła się potrzeba zaangażowania społeczeństwa w proces przemian gospodarczych. Zakrojona na ogromną skalę polityka inwestycyjna państwa kolejny raz wymagała ogromnego wysiłku społeczeństwa, które tym razem miało się włączyć w proces budowy „drugiej Polski”. Wysiłek ten stał się szczególnie ważny w drugiej połowie lat 70., gdy polityka gospodarcza rządu zaczęła przynosić fatalne skutki, znamiona kryzysu stawały się coraz bardziej widoczne i odczuwalne⁹, a opozycja demokratyczna – po robotniczych protestach w Radomiu, Płocku i Ursusie w 1976 roku – stawała się coraz silniejsza¹⁰. Społeczeństwo było też coraz bardziej podatne na różne formy wyrażania swego sprzeciwu, a władza coraz bardziej obawiała się kryzysu politycznego. Różne próby pozyskania społeczeństwa i przekonania do polityki ekipy Edwarda Gierka były w tym okresie – z jej punktu widzenia – niezwykle ważne, także te, które mogli podjąć zaangażowani artyści.

W pozyskiwaniu społeczeństwa, w jego mobilizowaniu do wysiłku, do codziennej pracy, istotną rolę przypisano zwłaszcza literatom. Z jednej strony nasilono starania o przeciągnięcie pisarzy na stronę rządzących, z drugiej zaś władze

⁸ Szerzej zob. J. Eisler, *List 34*, Warszawa 1993; K. Rokicki, *List 34*, [w:] idem, *Literaci...*, s. 259–278.

⁹ Na rynku zauważalny był niedobór wielu grup artykułów żywnościowych i z branży przemysłowej. Niezbędne okazało się wprowadzenie kartkowego zaopatrzenia ludności. Najwcześniej regulacją objęto sprzedaż cukru (12 lipca 1976 roku).

¹⁰ Szerzej na ten temat zob. A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994; *Opozycja w PRL*, red. J. Skórzyński, P. Sowiński, M. Strasz, Warszawa 2000; J.J. Lipski, *KOR: Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej*, Warszawa 2006; *Wolne związki zawodowe z perspektywy trzydziestu lat*, red. J. Neja, Katowice 2008; *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012.

były bardzo wyczułone na wszelkie przejawy postaw opozycyjnych wśród nich, tym bardziej że wraz z rodzącą się opozycją demokratyczną rozwinął się wówczas drugi obieg wydawniczy¹¹. Wszelkie próby spotkań, rozmów i wymiany myśli w szerszym gronie pisarzy znalazły się pod ścisłą kontrolą Służby Bezpieczeństwa (SB), której zadaniem było badanie nastrojów literatów, ich stosunku do państwa oraz bieżącej polityki partii. Czujność SB nie słabła nawet wtedy, gdy spotkania, konferencje i fora literackie organizował koncesjonowany Związek Literatów Polskich (ZLP), którego jednym z celów było m.in. transmitowanie do środowiska literackiego polityki kulturalnej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) i włączanie się w akcje przez nią inicjowane¹², a szczególnie czujność ta nasiliła się po „buntowniczym” XX Zjeździe ZLP (7–8 kwietnia 1978 roku), kiedy duża część jego członków zdobyła się na otwarty sprzeciw wobec działań władz¹³.

INFILTRACJA I DZIAŁANIA OPERACYJNE SB WOBEC OGÓLNOPOLSKIEGO FORUM LITERACKIEGO W 1979 ROKU

Służba Bezpieczeństwa objęła ścisłą kontrolą również najważniejsze wydarzenie literackie w kraju w 1979 roku – Ogólnopolskie Forum Pisarzy w Lidzbarku Warmińskim. Nie są do końca jasne kulisy decyzji o zorganizowaniu tej imprezy. Przypomnijmy, że według oficjalnych informacji z inicjatywą zorganizowania Ogólnopolskiego Forum Pisarzy pod hasłem „Pisarz a dzień dzisiejszy” wystąpił wówczas olsztyński Oddział Związku Literatów Polskich. Nie wiemy jednak, na ile inicjatywa ta była autonomiczną decyzją olsztyńskiego Oddziału ZLP, a na ile została narzucona odgórnie. Według pierwotnych ustaleń spotkanie miało się odbyć w dniach 4–6 czerwca 1979 roku. Otwarcie imprezy zaplanowano w Olsztynie, po czym pisarze mieli się przenieść na zamek w Lidzbarku Warmińskim, gdzie miały się odbyć właściwe obrady. Wybór tego miejsca zdaniem organizatorów nie był przypadkowy. Chciano, aby ośrodek ten „stał się godnym

¹¹ Szerzej zob. J. Błażejowska, *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa 2010. Zob. także: A. Krajewski, *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*, Warszawa 2004.

¹² Statut ZLP określał Związek jako organizację pisarzy stojącą „na gruncie zasad ustrojowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Pozwalał również usuwać członków, którzy swoją działalnością polityczną przynosili szkodę PRL. Szerzej zob. *Statut Związku Literatów Polskich*, [b.m.w.] 1969, s. 1–16; M. Fik, *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*, Londyn 1989, s. 466.

¹³ Szerzej zob. J.J. Szczepański, *Kadencja*, Kraków 1989, s. 27 i n.; A. Krajewski, *op. cit.*, s. 290 i n.; K. Heska-Kwaśniewicz, *XX Zjazd ZLP w Katowicach w świetle „Kadencji” Jana Józefa Szczepańskiego oraz dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, [w:] *Opowiedzieć historię. Prace dedykowane profesorowi Stefanowi Zabierowskiemu*, red. B. Gontarz, M. Krakowiak, Katowice 2009, s. 418–432.

tradycji Ignacego Krasickiego¹⁴. Według zapewnień organizatorów forum miało być ważnym wydarzeniem kulturalnym w skali całego kraju. Przewidywano udział w nim około 180–200 osób, w tym 60 z Warszawy¹⁵. Organizatorzy nie ukrywali, że spotkanie pisarzy miało zaspokoić „potrzebę dyskusji nad problemami ideowo-artystycznymi nurtującymi środowisko literackie”¹⁶. Jak przekonywał prezes olsztyńskiego Oddziału ZLP Leonard Turkowski, miało się stać centralną imprezą literacką „roku 35-lecia PRL” oraz zostało „zatwierdzone przez najwyższe władze i ujęte w kalendarzu imprez”¹⁷.

Spotkanie pisarzy miało się odbyć jednak w specyficznym okresie. Jak wyżej wspomniano, w końcu lat 70. struktury opozycji demokratycznej w Polsce były już bardzo rozbudowane. Kryzys polityczny stawał się coraz bardziej realny. Jednocześnie władza po XX Zjeździe ZLP była świadoma rozbicia w środowisku literackim. Według założeń organizatorów miała to być zatem impreza wpisująca się w szeroko pojętą politykę kulturalną państwa, a więc z założenia miała nie być „buntowniczą”, a w jej trakcie nie zamierzano poruszać tematów wrażliwych, tylko raczej podjąć próbę przedstawienia oczekiwań władz wobec roli, jaką powinni odgrywać w tym czasie pisarze. Stąd wzięte z Norwida motto: „Bo piękno na to jest, by zachwycalo do pracy” – uzasadniało podjęte na forum zagadnienie pracy jako tematu literackiego¹⁸. W oficjalnych enuncjacjach prasowych nie ukrywano politycznych intencji organizatorów. Impreza miała zaakcentować „sojusz świata pracy z kulturą i sztuką”. Tym samym nawiązano do wzorców wypracowanych w pierwszej połowie lat 50. Z powodu rolniczego charakteru gospodarki ówczesnego województwa olsztyńskiego szczególną uwagę zamierzano zwrócić na pracę w rolnictwie, w tym w jego uspołecznionym sektorze¹⁹.

Tak ważne wydarzenie kulturalne zainteresowało Służbę Bezpieczeństwa, według której – mimo „zatwierdzenia” imprezy przez „najwyższe władze” – zagrożenia z nią związane były duże. Przede wszystkim funkcjonariusze SB, świadomi rozbicia środowiska literackiego, nie wiedzieli, którzy pisarze – przedstawiciele lokalnych oddziałów ZLP, wezmą udział w forum. Obawiano się, że niektóre lokalne oddziały ZLP wydelegują przedstawicieli „nieprawomyślnych”, kontestujących politykę władz i tym samym z założenia „pokojowe” forum mogłoby stworzyć takim pisarzom kolejną okazję do krytyki władz. Dodatkowo niebezpieczny i jednocześnie prowokujący z punktu widzenia Służby Bezpieczeństwa był ty-

¹⁴ Z. Dudzińska, „...*Bo piękno na to jest, by zachwycalo do pracy*”. Wywiad z Leonardem Turkowskim, „Gazeta Olsztyńska” 1979, nr 22, s. 5.

¹⁵ Zob. L. Turkowski, *Po co do wielkiego refektarza?*, „Literatura” 1979, nr 38(396), s. 2.

¹⁶ Z. Dudzińska, *op. cit.*, s. 5.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ J. Chłosta-Zielonka, *Życie literackie Warmii i Mazur w latach 1945–1989*, Olsztyn 2010, s. 122.

¹⁹ Z. Dudzińska, *op. cit.*, s. 5.

tuł forum: „Pisarz a dzień dzisiejszy”. Spodziewano się więc, że podczas obrad może dojść do wystąpień antykomunistycznych, kolportażu ulotek i wydawnictw bezdebitowych. Jak zanotowano w dokumentach SB, jej celem było „dokumentowanie działań operacyjnych zmierzających do zabezpieczenia prawidłowego przebiegu Forum oraz ujawnienia i likwidacji zagrożeń”²⁰. Sprawę prowadził kierownik Sekcji IV Wydziału III Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Olsztynie por. Zygmunt Szymański. Nadano jej kryptonim „Pegaz”.

Olsztyńska Służba Bezpieczeństwa, przygotowując się do „zabezpieczenia” Forum, dokładnie rozpoznała grono pisarzy związane z olsztyńskim Oddziałem ZLP. Oceniała też „sytuację polityczno-operacyjną” w środowisku literackim Warmii i Mazur jako dobrą. W planie przedsięwzięć operacyjnych, we fragmencie poświęconym olsztyńskim twórcom, zanotowano: „Nie stwierdza się podejmowania wrogich działań czy utrzymywania stałych kontaktów z grupami czy osobami prowadzącymi działalność antysocjalistyczną”²¹. Jednak w okresie bezpośrednio poprzedzającym imprezę SB zanotowała dwa przypadki konfliktów, do jakich doszło w tym środowisku, które należało „uwzględnić w związku z organizowaniem Forum”²². Według materiałów zgromadzonych przez Służbę Bezpieczeństwa doszło do otwartego konfliktu między Zbigniewem Nienackim²³ a Erwinem Krukiem²⁴. Z informacji uzyskanych przez SB wynikało, że w związku z owym konfliktem Nienacki wysłał anonimowy list do Wiktora Woroszyńskiego²⁵.

Według informacji pozyskanych przez Służbę Bezpieczeństwa do „sytuacji konfliktowej” doszło również w Wydawnictwie „Pojezierze” pomiędzy zastępcą redaktora naczelnego Swietlaną Kruk (żoną Erwina Kruka) a dyrektorem wy-

²⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku (dalej: AIPN Bi), sygn. 087/353, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektywnej krypt. „Pegaz”, k. 7.

²¹ AIPN Bi, 087/353, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie zabezpieczenia Ogólnopolskiego Forum Literackiego w Lidzbarku Warmińskim [23 kwietnia 1979 roku], k. 10.

²² *Ibidem*.

²³ Zbigniew Nienacki (właśc. Zbigniew Tomasz Nowicki; 1929–1994) – pisarz i dziennikarz. Autor m.in. serii powieści dla młodzieży *Pan Samochodzik i...* oraz powieści dla dorosłych – kontrowersyjnej *Raz w roku w Skiroławkach* i historycznej *Dagome iudex*.

²⁴ Erwin Kruk (1941–2017) – pisarz, poeta, dziennikarz, senator I kadencji (1989–1991). W latach 1966–1980 dziennikarz „Głosu Olsztyńskiego”, przekształconego w „Gazetę Olsztyńską”. Od 1980 roku członek NSZZ „Solidarność”. Autor powieści: *Drogami o świcie*, *Na uboczu święta*, *Rondo*, *Pusta noc*, a także zbiorów poetyckich: *Rysowanie pamięci*, *Zapisy powrotu*, *Moja Północ*, *Powrót na wygnanie*.

²⁵ AIPN Bi, 087/353, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie zabezpieczenia Ogólnopolskiego Forum Literackiego w Lidzbarku Warmińskim [23 kwietnia 1979 roku], k. 10. Wiktor Woroszyński (1927–1996) – poeta, prozaik, tłumacz i recenzent filmowy. Ukończył polonistykę na Uniwersytecie Łódzkim. Członek PPR i PZPR. Początkowo autor poezji publicystyczno-agitacyjnej, czołowa postać tzw. pryszczatych. Redaktor czasopism, m.in. takich jak „Głos Ludu”, „Po prostu”, „Nowa Kultura”, „Zapis”. W 1956 roku zerwał z komunizmem. Od lat 70. związany z opozycją demokratyczną, objęty zakazem druku. Internowany po wprowadzeniu stanu wojennego.

dawnictwa Andrzejem Wakarem²⁶. Według SB Swietłana Kruk zarzucała Wakarowi, że ten, w porozumieniu z Komitetem Wojewódzkim PZPR w Olsztynie, podejmuje działania zmierzające do nakłonienia małżeństwa Kruków do wyjazdu z Olsztyna. Służba Bezpieczeństwa skonstatowała w związku z tym, iż „zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że jedna ze stron może przy okazji Forum wejść w kontakt z osobami zaangażowanymi w działalność antysocjalistyczną”²⁷. Dlatego w planie przedsięwzięć operacyjnych uwzględniono kontrolę operacyjną Zbigniewa Nienackiego oraz Swietłany i Erwina Kruków²⁸.

Obok powyższych działań jednym z najważniejszych zadań podjętych przez olsztyński III Wydział Komendy Wojewódzkiej MO było nawiązanie ścisłej współpracy z analogicznymi wydziałami komend wojewódzkich MO w całym kraju²⁹ w celu uzyskania informacji na temat wytypowanych przez miejscowe oddziały ZLP uczestników forum i wyłonienia osób wymagających „operacyjnego zabezpieczenia”, a także tych, które współpracowały z miejscowymi strukturami SB i mogłyby stać się informatorami olsztyńskiej Służby Bezpieczeństwa w czasie Forum. Zgodnie z otrzymanymi instrukcjami poszczególne komendy wojewódzkie przysyłały więc wykazy literatów, którzy stanowili tzw. element podejrzany, tzn. wymagano podjęcia wobec nich działań operacyjnych SB (obserwacji przez tajnych współpracowników i kontakty operacyjne, perlustracji korespondencji, zastosowania podsłuchu itp.). Niektóre komendy wysyłały również nazwiska informatorów, którzy mogli nawiązać kontakt z olsztyńską Służbą Bezpieczeństwa.

Po uzyskaniu odpowiednich informacji z poszczególnych komend wojewódzkich Wydział III Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie przygotował listę tych pisarzy, którzy mieli być poddani szczególnie wnikliwej obserwacji podczas zjazdu. Znaleźli się na niej m.in. Zbyszko Bednorz³⁰, Bolesław Fac³¹, Franciszek

---

²⁶ Andrzej Wakar (1920–1995) – historyk, publicysta, działacz społeczny, współzałożyciel Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”. W latach 1966–1987 redaktor naczelny i dyrektor Wydawnictwa „Pojezierze”. Opublikował m.in. *Sto lat walki o szkołę polską na Mazurach i Warmii, Krzysztof Celestyn Mrongowiusz, Plebiscyt na Pojezierzu Mazurskim, Olsztyn 1353–1945, Bahwany chwalc, bez zakonu żył. Szkice i portrety*.

²⁷ AIPN Bi, 087/353, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie zabezpieczenia Ogólnopolskiego Forum Literackiego w Lidzbarku Warmińskim [23 kwietnia 1979 roku], k. 10–11.

²⁸ *Ibidem*, k. 11. Erwin Kruk z powodu konfliktu, w jaki popadł z olsztyńskim środowiskiem literackim, ostatecznie nie wziął udziału w Forum. Szerzej zob. P. Kardela, *Erwin Kruk w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, „Debata” 2009, nr 11(26), s. 14–15.

²⁹ Wydziały III komend wojewódzkich MO zajmowały się walką z opozycją wewnętrzną.

³⁰ Zbyszko Bednorz (1913–2010) – pisarz, poeta i działacz kulturalny. W 1949 roku skazany na 10 lat więzienia za rzekomą współpracę z wywiadem brytyjskim. Na mocy amnestii zwolniony w 1953 roku. Związał się z opolskim środowiskiem PAX. Publikował m.in. w „Tygodniku Powszechnym” i „Gościu Niedzielnym”.

³¹ Bolesław Fac (1929–2000) – poeta, prozaik, publicysta, tłumacz, animator życia kulturalnego w Gdańsku. Autor m.in. kilkunastu tomów wierszy, siedmiu powieści i sztuk teatralnych.

Fenikowski³², Jerzy Jan Pachlowski³³, Kazimierz Sopuch³⁴ i Stanisław Stanuch³⁵. W krótkiej charakterystyce poświęconej Bednorzowi, nadesłanej przez zastępcę naczelnika Wydziału III Komendy Wojewódzkiej MO w Opolu, zapisano: „Wymieniony znany jest w opolskim środowisku ze swych skrajnie klerykalnych poglądów i bardzo bliskich powiązań z klerem. [...] Aktywnie udziela się w duszpasterstwie akademickim. Do Służby Bezpieczeństwa ustosunkowany jest negatywnie”³⁶. Z kolei w piśmie z 27 sierpnia 1979 roku mjr Witold Górski, zastępca naczelnika Wydziału III Komendy Stołecznej MO w Warszawie, zalecał naczelnikowi III Wydziału Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie, aby zwrócić szczególną uwagę na Igora Newerly Abramowa³⁷, gdyż – jak stwierdził Górski – „zachodzi przypuszczenie, że w sprzyjającej sytuacji może wystąpić z krytyką polityki kulturalnej”³⁸. W podobnym tonie ppłk Jan Bill, naczelnik Wydziału III Komendy Wojewódzkiej MO w Krakowie, ostrzegał olsztyńską SB przed ewentualnymi wystąpieniami nie tylko wspomnianego wyżej Stanisława Stanucha, lecz także Jerzego Harasymowicza³⁹. Tymczasem kpt. Bogdan Ścisiek, zastępca naczelnika Wydziału III Komendy Wojewódzkiej MO w Toruniu, zwrócił uwagę na konieczność „operacyjnego zabezpieczenia” podczas Forum Marii Kaloty-Szymańskiej⁴⁰, która była członkiem toruńskiego Oddziału ZLP. Toruńska SB w przeszłości prowadziła wobec niej spr-

³² Franciszek Fenikowski (1922–1982) – poeta, prozaik, reportażysta. Zadebiutował w 1945 roku na łamach „Życia Literackiego”. Publikował m.in. w tygodniku „Ziemia i Morze”. W latach 1948–1980 mieszkał na Pomorzu.

³³ Jerzy Jan Pachlowski (1930–2012) – prozaik. W latach 1956–1958 redaktor „Głosu Szczecińskiego” oraz tygodnika „Ziemia i Morze”. W 1966 roku otrzymał Nagrodę im. Mariusza Zaruskiego.

³⁴ Kazimierz Sopuch (ur. 1933) – poeta, profesor Uniwersytetu Gdańskiego. Zadebiutował w 1956 roku na łamach „Słowa na Warmii i Mazurach”. W 1968 roku zdobył nagrodę „Czerwonej Róży” za fragmenty poematu *Rwanie lnu*.

³⁵ Stanisław Stanuch (1931–2005) – pisarz, publicysta, reportażysta. W latach 1954–1955 redaktor „Nowego Kolejarza”, a w latach 1956–1958 – miesięcznika „Zebra”. W latach 1970–1982 redaktor rozgłośni Polskiego Radia w Krakowie. W latach 1985–1989 współpracownik „Gazety Krakowskiej”.

³⁶ AIPN Bi, 087/353, Pismo z KW MO w Opolu z 27 sierpnia 1979 roku, k. 21.

³⁷ Igor Abramow-Newerly (1903–1987) – pisarz i pedagog. Od 1948 roku członek PZPR; prezes warszawskiego Oddziału ZLP; współautor tzw. Memoriału Newerlego (1965). W 1966 roku wystąpił z PZPR. Opublikował m.in. *Archipelag ludzi odzyskanych, Pamiętkę z Celulozy, Rozmowę w sędzie piątego sierpnia, Za Opiwardą, za siódmą rzeką..., Wzgórze Błękitnego Snu, Zostało z uczyty bogów*. Wymienienie w dokumencie tylko Newerlego świadczy o tym, że wbrew zapowiedziom z Warszawy przyjechała skromna reprezentacja, bez innych wybitnych pisarzy.

³⁸ AIPN Bi, 087/353, Pismo KS MO w Warszawie z 27 sierpnia 1979 roku, k. 19.

³⁹ AIPN Bi, 087/353, Pismo KW MO w Krakowie z 30 maja 1979 roku, k. 22. Jerzy Harasymowicz (1933–1999) – poeta. Autor ponad 40 tomików wierszy, m.in. *Cuda, Powrót do kraju lagodności, Mit o świętym Jerzym, Znaki nad domem, Polowanie z sokolem*.

⁴⁰ Maria Kalota-Szymańska (1926–2011) – poetka i publicystka. Opublikowała kilkanaście tomików wierszy, m.in. *Miniatury zwierzęce, Sezon w Tatrach i inne wiersze, Otwieranie granic, Treny na śmierć miłości, Miastu przypisana*.

wę operacyjnego sprawdzenia, krypt. „Pisarka”, w związku z podejrzeniem o „propagowanie wrogich poglądów i działalność skierowaną przeciwko linii politycznej partii”⁴¹. Zadaniem olsztyńskiej SB było więc pilne obserwowanie wytypowanych literatów i ewentualne reagowanie w sytuacji, gdyby któryś z uczestników forum otwarcie wystąpił przeciwko rządowi, ustrojowi, panującemu porządkowi prawnemu w kraju i nawoływał do bojkotu władzy i systemu.

Jak wspomniano, SB z poszczególnych komend wojewódzkich MO miała typować również ewentualnych informatorów wśród uczestników forum. W przypadku propagowania przez innych pisarzy treści „antysocjalistycznych” i „antypaństwowych”, kolportażu ulotek lub druków bezdebitowych mieli oni nawiązać kontakt ze Służbą Bezpieczeństwa. W tym celu olsztyńska SB uruchomiła podczas imprezy specjalny numer telefonu (nr 636) w Lidzbarku Warmińskim, przy którym stale dyżurowali funkcjonariusze SB⁴². Nie wszystkie komendy wojewódzkie MO zdołały jednak wśród uczestników Forum wytypować ewentualnych współpracowników. Według pisma III Wydziału kieleckiej MO, przesłanego do olsztyńskiej komendy, jeden z uczestników Forum z województwa kieleckiego – Henryk Jachimowski⁴³ (członek Oddziału ZLP w Łodzi) – nie nadawał się „do wykorzystania w zakresie operacyjnej ochrony Forum. Wprawdzie nie prowadził wrogiej działalności, ale znany [był] z negatywnej postawy wobec określonych aspektów aktualnej rzeczywistości”⁴⁴. Co więcej, kielecka komenda zwróciła się z prośbą o ewentualne poddanie „wymienionego kontroli operacyjnej” i poinformowanie o „postawie i zachowaniu się w czasie Forum”⁴⁵. Z kolei w piśmie przesłanym przez kpt. Aleksandra Dudziaka, zastępcę naczelnika Wydziału III poznańskiej Komendy Wojewódzkiej MO, zapewniano, że uczestnicy z terenu województwa poznańskiego nie wymagają „operacyjnego zabezpieczenia” i zostali poinformowani o możliwości przekazania informacji w przypadku zaistnienia jakichkolwiek wystąpień o „wrogim charakterze”⁴⁶. Podobne pismo przesłał kpt. Edward Zarzycki, zastępca naczelnika Wydziału III Komendy Wojewódzkiej MO we Wrocławiu, który zapewnił, że Tadeusz Różewicz⁴⁷ – uczestnik forum

⁴¹ AIPN Bi, 087/353, Pismo KW MO w Toruniu z 29 maja 1979 roku, k. 15.

⁴² AIPN Bi, 087/353, Plan działań zabezpieczających przebieg Ogólnopolskiego Forum Literackiego z 14 września 1979 roku, k. 33.

⁴³ Henryk Jachimowski (ur. 1938) – poeta, prozaik, autor sztuk scenicznych. W latach 1960–1965 członek grupy „Ponidzie”. W 1970 roku otrzymał Nagrodę im. Stanisława Piętaka za powieść *Skaza*. W latach 1983–1990 redaktor oddziału Wydawnictwa Łódzkiego w Kielcach.

⁴⁴ AIPN Bi, 087/353, Pismo KW MO w Kielcach z 27 sierpnia 1979 roku, k. 20.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ AIPN Bi, 087/353, Pismo KW MO w Poznaniu z 30 maja 1979 roku, k. 16.

⁴⁷ Tadeusz Różewicz (1921–2014) – poeta, dramaturg i prozaik. Od 1968 roku związany z Wrocławiem. W 1944 roku wydał, wraz z bratem Januszem, *Echa leśne*, a dwa lata później – zbiór satyrycznej prozy i poezji pt. *W łyzce wody*. Za jego debiut uznaje się jednak wydany dopiero w 1947 roku tom *Niepokój*. Członek Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

z województwa wrocławskiego – „nie wymaga operacyjnego zabezpieczenia”, a jego twórczość nie zawiera „elementów negatywnych politycznie”⁴⁸. Komenda białostocka w swym piśmie również zapewniła, że uczestnicy Forum z województwa białostockiego nie wymagają „operacyjnego zabezpieczenia”. Zarazem poinformowano III Wydział Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie, że z jednym z nich – Sokratem Janowiczem⁴⁹ – „utrzymywany jest kontakt operacyjny” i został on poinstruowany o sposobie nawiązania kontaktu z olsztyńską SB w czasie trwania Forum⁵⁰.

W związku z tym, że liczba informatorów zgłoszonych przez poszczególne komendy wojewódzkie nie była duża, Wydział III Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie opracował szczegółowy plan działań operacyjnych, który przewidywał systematyczne pozyskiwanie informacji wśród olsztyńskiego środowiska literackiego. Działania w tym kierunku rozpoczęto już na etapie czynionych przez organizatorów przygotowań. Dzięki nim funkcjonariusze III Wydziału Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie mogli uzyskać lepszy i pełniejszy obraz sytuacji w okresie bezpośrednio poprzedzającym imprezę oraz w czasie jej trwania. W tym celu sporządzono własną listę osobowych źródeł informacji uplasowanych w olsztyńskim środowisku literackim i dziennikarskim, których użyto do prowadzenia działań operacyjnych przed zjazdem i w trakcie jego trwania⁵¹. Dość regularne spotkania, do których dochodziło jeszcze przed Forum, odbywali oficerowie operacyjni SB z organizatorami imprezy – członkami zarządu olsztyńskiego Oddziału ZLP. Zostali oni zakwalifikowani przez Służbę Bezpieczeństwa jako tzw. kontakty służbowe (k.s.): „L.T”, „K.B.”, J.L.” i „S.P.”. Ponadto wykorzystano osobowe źródła informacji Wydziału III – kontakty operacyjne (k.o.): „J.J.” i „Samotnik”, a także trzech tajnych współpracowników (t.w.) o pseudonimach „Las”, „Klaudiusz” i „Maria”⁵².

Częstotliwość i regularność organizowanych spotkań z osobowymi źródłami informacji świadczy o tym, że funkcjonariusze SB przywiązywali ogromną wagę do „zabezpieczenia” operacyjnego zjazdu poprzez infiltrację jego uczestników. Poza tym pracownicy Wydziału III Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie, w celu zrealizowania skuteczniejszych działań wobec uczestników Forum, pod-

⁴⁸ AIPN Bi, 087/353, Pismo KW MO we Wrocławiu z 11 września 1979 roku, k. 29–30.

⁴⁹ Sokrat Janowicz (1936–2013) – pisarz narodowości białoruskiej. Debiutował w 1956 roku na łamach białoruskojęzycznej „Niwy” wydawanej w Białymstoku. Opublikował m.in. *Zahony, Wielkie miasto Białystok, Ścianę*. W 2007 roku przyznał się do współpracy z SB (1958–1970). O ponownej próbie zwerbowania świadczą inne materiały SB. Zob. *Plan przedsięwzięć operacyjnych przeciwko s. Janowiczowi z 30 V 1974 r.*, [w:] „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2009, s. 352–354.

⁵⁰ AIPN Bi, 087/353, Pismo KW MO w Białymstoku z 26 maja 1979 roku, k. 14.

⁵¹ AIPN Bi, 087/353, Wykaz tajnych współpracowników i kontaktów operacyjnych, k. 8.

⁵² *Ibidem*.

jęli współpracę z innymi wydziałami Komendy. Zdecydowano się wykorzystać m.in. pracowników Wydziałów „B”, „T” i „W”⁵³ do rozpoznania – jak to określono w planie – działań zabezpieczających przebieg imprezy, „kontaktów i poczynań uczestników Forum wymagających kontroli operacyjnej”⁵⁴.

Po raz pierwszy na rozmowę w sprawie Ogólnopolskiego Forum Literatów do siedziby Zarządu Oddziału ZLP w Olsztynie udali się 13 kwietnia 1979 roku dwaj oficerowie SB – wspomniany wyżej por. Zygmunt Szymański oraz ppor. Ryszard Stankiewicz, inspektor w Wydziale III. Spotkali się z Leonardem Turkowskim, ówczesnym prezesem olsztyńskiego oddziału ZLP, zakwalifikowanym jako kontakt służbowy „L.T”. Według wstępnych informacji uzyskanych przez funkcjonariuszy SB Forum miało odbyć się w dniach 4–6 czerwca 1979 roku⁵⁵ (ostatecznie jego termin przesunięto na 20–22 września⁵⁶). Podczas rozmowy oficerowie III Wydziału Komendy Wojewódzkiej MO w Olsztynie dowiedzieli się także, że szczegółowy program imprezy został opracowany przez Wydział Kultury Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie i uzgodniony z KC PZPR. Z informacji uzyskanych od Turkowskiego wynikało, że w skład sztabu organizacyjnego Forum weszli: Andrzej Bałtroczyk – kierownik Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej Komitetu Wojewódzkiego PZPR, Bolesław Karpowicz – dyrektor Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, oraz Leonard Turkowski. Według Turkowskiego jako członek sztabu organizacyjnego był brany pod uwagę również Zbigniew Nienacki, członek olsztyńskiego Oddziału ZLP. Jednak – jak się wyraził Turkowski – „z uwagi na stały pobyt w Jerzwałdzie i związanymi z tym trudnościami z dojazdem do Olsztyna zrezygnowano z jego osoby”⁵⁷. Według relacji oficerów SB Turkowski miał ich na bieżąco informować o uczestnikach i programie Forum, w miarę uzyskiwania nowych, bardziej szczegółowych informacji⁵⁸.

Podczas kolejnego spotkania z Turkowskim, odbytego 20 sierpnia 1979 roku, por. Szymański poznał już dokładny program zaplanowanej imprezy. Zgod-

---

⁵³ Wydział „B” zajmował się obserwacją bezpośrednią, zewnętrzną, śledzeniem i fotografowaniem osób, ustalaniem ich tożsamości, zbieraniem na ich temat informacji; Wydział „T” – techniką operacyjną, czyli m.in. podsłuchami pomieszczeń i kontrolą rozmów telefonicznych; Wydział „W” – perlustracją korespondencji. Szerzej zob. P. Piotrowski, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 14–24.

⁵⁴ AIPN Bi, 087/353, Plan działań zabezpieczających przebieg Ogólnopolskiego Forum Literackiego z 14 września 1979 roku, k. 31–34.

⁵⁵ AIPN Bi, 087/353, Notatka służbowa ze spotkania z k.s. L. Turkowskim z 13 kwietnia 1979 roku, k. 12–13.

⁵⁶ Przyczyny przesunięcia terminu Forum pisarzy z 4–6 czerwca na 20–22 września w dokumentach nie odnotowano. Mogła nią być pierwsza pielgrzymka papieża Jana Pawła II, która odbyła się w dniach 2–10 czerwca 1979 roku.

⁵⁷ AIPN Bi, 087/353, Notatka służbowa ze spotkania z k.s. L. Turkowskim z 13 kwietnia 1979 roku, k. 12–13.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 13.

nie z nim miało być wygłoszonych pięć referatów. Włodzimierz Sokorski⁵⁹ miał wygłosić przemówienie nt. „Obowiązek pisarza”. Referat Władysława Ogrodzińskiego⁶⁰ zatytułowany był „Pochwała Lidzbarka”. Przemówienie Piotra Kuncewicza⁶¹ zatytułowano „Kto ty jesteś poeto?”. O powiązaniach literatury i ideologii miał mówić Witold Nawrocki⁶² w referacie „Literatura a ideologia”. Wreszcie Andrzej Staniszewski⁶³ zamykał listę prelegentów referatem zatytułowanym „Praca jako temat współczesny”⁶⁴. Turkowski poinformował również oficera SB, że o głos w dyskusji podczas planowanego forum poproszono kilku pisarzy, m.in. Zbigniewa Nienackiego, Henryka Panasa⁶⁵, Władysława Machejka⁶⁶, Aleksandra Rymkiewicza⁶⁷ i Henryka Worcella⁶⁸.

⁵⁹ Włodzimierz Sokorski (1908–1999) – generał, pisarz i publicysta, działacz partyjny, minister kultury i sztuki (1952–1956), przewodniczący Komitetu ds. Radia i Telewizji (1956–1972), zastępca członka KC PZPR, poseł do KRN i wielokrotny poseł na Sejm, prezes ZG ZBoWiD (1980–1983). Opublikował m.in. prace: *Grubą kreską: dialogi o sztuce, moralności i socjalizmie, Współczesna kultura masowa: szkice, Kultura i polityka – szkice i artykuły, Ludzie i sprawy*.

⁶⁰ Władysław Ogrodziński (1918–2012) – prozaik, pracownik naukowy, działacz kulturalny i społeczny. Od 1956 roku w Olsztynie. W latach 1970–1983 dyrektor Muzeum Warmii i Mazur. Opublikował m.in. *W cieniu samotnych wież, Krajobraz z tarniną, Szkice warmińskie*.

⁶¹ Piotr Kuncewicz (1936–2007) – pisarz, poeta, krytyk literacki i teatralny, historyk literatury, publicysta, wieloletni prezes ZLP. Opublikował m.in. *Samotni wobec historii, Zamieć, Cień ręki, W poszukiwaniu niecodziennosci*.

⁶² Witold Nawrocki (1934–2013) – eseista, krytyk literacki, historyk literatury i tłumacz, działacz partyjny. Autor wielu prac, m.in. *Trwanie i powrót, Klasa, ideologia, literatura, Klasycy i współcześni*.

⁶³ Andrzej Staniszewski (ur. 1948) – krytyk literacki, historyk literatury. Od 1974 roku pracownik naukowy WSP w Olsztynie, później UWM w Olsztynie. Od 1996 roku – profesor. Opublikował m.in. prace: *Tradycja czarnoleska na Mazurach, Życie w parterze: szkice o młodym reportażu, Ziemia serdecznie znajoma: szkice o poezji Aleksandra Rymkiewicza*.

⁶⁴ AIPN Bi, 087/353, Notatka służbowa z 20 sierpnia 1979 roku, k. 17. Pierwotny program przewidywał wystąpienia następujących prelegentów: Władysława Ogrodzińskiego „Pochwała Lidzbarka Warmińskiego”, Feliksa Fornalczyka „Praca jako temat współczesny”, Kazimierza Koźniewskiego „Literatura a współczesność”, Tadeusza Hołuja „Obowiązek pisarza”, Witolda Nawrockiego „Literatura a ideologia”, Piotra Kuncewicza „Kto ty jesteś, poeto?”. Zob. J. Chłosta-Zielonka, *op. cit.*, s. 123.

⁶⁵ Henryk Panas (1912–1985) – prozaik, dramaturg i publicysta. Opublikował m.in. *Cierpki owoc, Na krawędzi nocy, Zagubieni w lesie, Na rozstajnych drogach, Brat Leśnego Diabła*.

⁶⁶ Władysław Machejek (1920–1991) – pisarz, publicysta, poseł na Sejm PRL, redaktor naczelny m.in. „Dziennika Literackiego” i „Życia Literackiego”. Opublikował m.in. *Chłopcy z lasu, Rano przeszedł huragan, Raport nie będzie wysłany, Spiskowcy, Niespokojny człowiek, Partyzant służa boży*.

⁶⁷ Aleksander Rymkiewicz (1913–1983) – poeta. Przed wojną związany z grupą „Żagary”. Po wojnie jego poezja charakteryzowała się dużym zaangażowaniem społecznym, refleksją nad związkami człowieka z naturą. Autor kilkunastu tomików, m.in. *Himalajskie namioty, Dzikie powój, Gadanie baranie, Ślepi drwale, Srebrny jelen*.

⁶⁸ Henryk Worcell (właśc. Tadeusz Kurtyka; 1909–1982) – prozaik i publicysta, znany m.in. ze zekranizowanych dzieł: *Zakłete rewiry* oraz *Grzech Antoniego Grudy*. Od 1947 roku we Wro-

Ogólnopolskiemu Forum Literackiemu ówczesne olsztyńskie władze wojewódzkie nadały wielką rangę. Zdawano sobie sprawę w Komitecie Wojewódzkim, że miała to być impreza o zasięgu krajowym i zarazem miała stać się najważniejszym wydarzeniem literackim roku. Inauguracja Forum nastąpiła 20 września 1979 roku o godz. 12.30 podczas spotkania uczestników z władzami partyjno-administracyjnymi województwa w auli gmachu Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie, mieszczącym się przy ul. Głowackiego. Dopiero po tej części, podczas której najwyższe władze w województwie oficjalnie otworzyły imprezę, pisarze udali się do Lidzbarka Warmińskiego. Właściwe obrady rozpoczęły się dnia następnego o godz. 9.30 na lidzbarskim zamku. Jak się okazało, zmieniono nieco kolejność wystąpień referentów i rozłożono je na dwa dni. Pierwszego dnia zostały wygłoszone trzy referaty (Włodzimierz Sokorski, Władysław Ogrodziński i Andrzej Staniszewski), po których odbyła się dyskusja. O godz. 18.00 uczestnicy forum wysłuchali koncertu zespołu kameralnego olsztyńskiej filharmonii, po którym wojewoda olsztyński wydał uroczyste przyjęcie. Obrady wznowiono następnego dnia o godz. 9.00. Najpierw Jerzy Ignaciuk⁶⁹, w zastępstwie nieobecnego Piotra Kuncewicza, odczytał treść jego referatu, a następnie swój referat wygłosił Witold Nawrocki, po czym nastąpiła dyskusja. Oficjalnie Ogólnopolskie Forum Pisarzy zamknięto o godz. 13.00⁷⁰.

Zgodnie z planem i głównym hasłem Forum w godzinach popołudniowych literaci uczestniczyli w spotkaniach autorskich z załogami wytypowanych zakładów pracy, PGR-ów, spółdzielni produkcyjnych i klubów rolniczych z terenu województwa olsztyńskiego. Z jednej strony była to forma swoistej „pracy u podstaw”, próba krzewienia kultury w środowiskach robotniczych i chłopskich. Spotkania te wpisywały się bowiem w główne założenie imprezy, czyli „sojusz świata pracy z kulturą i sztuką”, szczególnie w odniesieniu do mieszkańców wsi. Z drugiej strony według organizatorów Forum spotkania te miały być okazją do literackich inspiracji⁷¹. Odbyły się one m.in. w Klubach Rolnika w Pilniku, Kraszewie, Miłogórze, Knopinie, Bukowcu, Kandytach, Galinach, Minkajmach, Bezledach. W Lidzbarku Warmińskim przeprowadzono je w Państwowym Ośrod-

---

clawiu, gdzie m.in. powstały teksty: *Najtrudniejszy język świata*, *Widzę stąd Sudety*, *Wieczory pod lipą*, *Wpisani w Giewont*. Tajny współpracownik SB o ps. „Konar”. Zob. S. Ligarski, *Twórczy donosiciele. Osobowe źródła informacji w środowiskach twórczych PRL*, [w:] *Artyści władzy, władza artystom*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2010, s. 14.

⁶⁹ Jerzy Ignaciuk (1951–2000) – pisarz związany z Olsztynem. Wydał m.in. tomy: *Sonetu cyrku Salto*, *Łowca kamieni*, *Tomasz niewierny*. Po śmierci Z. Nienackiego podjął się kontynuacji serii *Pan Samochodzik* (pod pseudonimem Jerzy Szumski).

⁷⁰ AIPN Bi, 087/353, Notatka o zabezpieczeniu forum literackiego w Lidzbarku Warmińskim w dniach 21–22 września 1979 roku, k. 43–47.

⁷¹ O próbie powrotu w drugiej połowie lat 70. do „tradycji” spotkań aktywów robotniczych z twórcami, organizowanych szczególnie w czasach socrealizmu, zob. K. Heska-Kwaśniewicz, *op. cit.*, s. 426–427.

ku Maszynowym, Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej, lidzbarskim oddziale bartoszyckich Zakładów Przemysłu Dziewiarskiego „Morena”. Wszystkie spotkania „zabezpieczył” Komisariat MO w Lidzbarku Warmińskim według opracowanego wcześniej planu. Podobnego „zabezpieczenia” wymagały jadłodajnie i miejsca zakwaterowania pisarzy. Warto podkreślić, że w realizacji tych zadań milicji pomagali członkowie ORMÓ⁷².

Uczestnicy Forum zakwalifikowani przez Służbę Bezpieczeństwa jako osobowe źródła informacji, starali się bacznie obserwować i słuchać wygłaszanych przez pisarzy krytycznych komentarzy na temat sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju oraz polityki kulturalnej rządu. Wśród nich w zasadzie istotną rolę odegrali k.o. „Samotnik” oraz t.w. „Maria”. Ten ostatni przekazał SB dość cenne informacje o niektórych uczestnikach zjazdu, którzy zamierzali wygłosić krytyczne przemówienia, w tym o Stanisławie Srokowskim z Wrocławia⁷³. T.w. „Maria”, siedząc obok niego, dostrzegł treść przygotowanego przemówienia zapisanego na kartce, którego fragment zanotował:

Koledzy Literaci. Przepraszam Koledzy Partyjni Literaci. Ludzie o czterech twarzach Światowida. Co innego myślicie, co innego piszecie, ogłupiając i tak już zdezorientowane społeczeństwo. Co innego myślicie i co innego mówicie z trybun i w czasie spotkań, co innego szepczecie w zaciszu domowym do zaufanych, pewnych przyjaciół. I gdzie tutaj „pisarz a współczesność”, gdzie prawda o życiu dnia powszedniego, gdzie wreszcie uczciwość pisarza – literata, dziennikarza, gdzie Wam do tego „sumienia narodu”? Konformistyczni i zakłamani⁷⁴.

Następnie t.w. „Maria” relacjonował: „[...] gdy zobaczył, że zerkam mu przez ramię, złożył kartki i schował do teczeki”⁷⁵. Stanisław Srokowski ostatecznie wygłosił inne przemówienie, w którym skrytykował przede wszystkim wystąpienie Kazimierza Koźniewskiego⁷⁶. W dalszej części relacji t.w. „Maria” poinformował o podsłuchanej rozmowie Srokowskiego z innymi literatami, podczas której miał powiedzieć, że w czasie wystąpienia „chciał wyrzucić z siebie więcej, ale stchórzył”⁷⁷.

⁷² AIPN Bi, 087/353, Plan prewencyjnego zabezpieczenia forum pisarzy z 12 września 1979 roku, k. 35–38.

⁷³ Stanisław Srokowski (ur. w 1936) – prozaik, poeta, dramaturg, tłumacz i krytyk literacki. Od 1968 roku we Wrocławiu. W latach 1970–1981 pracował w tygodniku „Wiadomości”, od 1980 roku – członek NSZZ „Solidarność”. W okresie stanu wojennego usunięty z pracy. Opublikował m.in. tomy: *Fatum*, *Lęk*, *Nieobecny*, *Wtajemniczenie*, *Ptaki nocy*, *ptaki miłości*, *Cztery pory domu*.

⁷⁴ AIPN Bi, 087/353, Wyciąg z informacji t.w. ps. „Maria” z dnia 26 września 1979 roku, k. 53.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Kazimierz Koźniewski (1919–2005) – prozaik, publicysta, reportażysta, historyk harcerstwa, członek redakcji „Przekroju”, „Polityki”, „Magazynu Polskiego” oraz „Tu i Teraz”. Wieloletni tajny współpracownik SB. Autor wielu książek, m.in. *Piątka z ulicy Barskiej*, *Sto koni do stu brzoźów*, *Wszystko w porządku*.

⁷⁷ AIPN Bi, 087/353, Wyciąg z informacji t.w. ps. „Maria” z dnia 26 września 1979 roku, k. 53.

Z informacji uzyskanych przez SB oraz tych, które ukazały się w późniejszych artykułach prasowych wynika, że dopiero trzeciego dnia Forum, po ostatnich referatach, na sali obrad rozgorzała gorąca dyskusja. Sprowokowało ją m.in. wspomniane przemówienie Kazimierza Koźniewskiego, w którym krytycznie ocenił pisarzy z prowincji, dając do zrozumienia, że zbyt mocno wspierają ówczesne władze. Henryk Panas, podsumowując imprezę w miejscowej prasie, stwierdził: „Prawdziwa burza rozpełtała się dopiero w trzecim dniu, kiedy sporo oberwał [Kazimierz] Koźniewski, który [...] okazał się warszawskim »besserwisserem«. Za tę postawę nie zostawiono na nim suchej nitki”⁷⁸. Podobnie Koźniewskiego ocenił k.o. „Samotnik”, podsumowujący Forum podczas spotkania z oficerami SB, które odbyło się po zakończeniu zjazdu (25 września 1979 roku). Na podstawie treści i miejsca spotkania, do którego doszło w mieszkaniu „Samotnika” w Jerzwałdzie, można domniemywać, że pod tym pseudonimem krył się Zbigniew Nienacki⁷⁹. „Samotnik” ocenił Forum pozytywnie, choć jego zdaniem – jak się wyraził prostopodłużnie – „mogło być lepsze”. Zwrócił uwagę na zarysowany podział w środowisku literackim w Polsce na środowisko warszawskie oraz literatów „z terenu”. W wypowiedzi swej nawiązał do wspomnianego wyżej wystąpienia Kazimierza Koźniewskiego z Warszawy, którego celem – według „Samotnika” – było:

[...] przypodobanie się grupom opozycyjnym środowiska literackiego w Warszawie poprzez unicestwienie tendencji integracyjnych pisarzy z terenu ponieważ są oni bardziej związani z władzą – żyjący życiem prawdziwym i jako grupa zintegrowana na forum ogólnokrajowym – zjazd ZG [ZLP] itp., mogliby zdobyć rolę dominującą⁸⁰.

Biorąc pod uwagę fakt, że Koźniewski był wieloletnim tajnym współpracownikiem SB⁸¹, ocena jego wystąpienia dokonana przez „Samotnika” (Zbigniewa Nienackiego), była dość trafna. Wystąpienie Koźniewskiego było zapewne próbą „uwiarygodnienia się” wśród warszawskiego opozycyjnego środowiska literatów.

Wbrew relacjom prasowym podsumowującym Forum⁸² podczas imprezy rzeczywiście zauważalny był podział w ówczesnym środowisku literackim w Pol-

⁷⁸ H. Panas, *Forum literackie i... co dalej?*, „Gazeta Olsztyńska” 1979, nr 226, s. 6.

⁷⁹ W tej niewielkiej miejscowości, liczącej około 300 mieszkańców, w latach 1967–1994 mieszkał tylko jeden pisarz, członek ZLP, który brał udział w Ogólnopolskim Forum Pisarzy w 1979 roku. Był nim Zbigniew Nienacki. Zob. AIPN Bi, 087/353, Wyciąg z informacji k.o. „Samotnik” z 11 września 1979 roku, k. 40.

⁸⁰ AIPN Bi, 087/353, Notatka służbowa ze spotkania z k.o. ps. „Samotnik” w dniu 25 września 1979 roku, k. 41–42.

⁸¹ Zob. E. Rzeczkowska, *Bogu, Polsce, bliźnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956*, Lublin 2014, s. 238.

⁸² Por. H. Panas, *op. cit.*, s. 6; A. Staniszewski, *Pisarz a dzień dzisiejszy*, „Literatura” 1979, nr 40, s. 11.

sce. Literaci warszawscy, zaangażowani w rodzącą się demokratyczną opozycję⁸³, coraz bardziej mieli za złe środowiskom twórczym z terenu ich konformistyczne postawy. Zauważyli to funkcjonariusze olsztyńskiej SB, którzy w informacji podsumowującej Forum nie wykluczyli, że negatywne nastawienie stołecznych pisarzy do ich kolegów z prowincji było celowym działaniem:

[...] środowiska warszawskiego, aby unicestwić realizowaną koncepcję spotkań regionalnych. Spotkania takie – pisano dalej w informacji SB dotyczącej przebiegu Forum – dają okazję do wzajemnego poznania się literatów spoza Warszawy. W konsekwencji doprowadziłoby to do powstania zwartej, znającej się wzajemnie grupy literatów z terenu, którzy mogliby na forum ogólnokrajowym ZLP chcieć odegrać poważniejszą rolę. A ponieważ literaci z terenu są bardziej związani z miejscowym życiem i władzą – są bardziej „prawomyślni”, mogliby stanowić istotną przeciwwagę dla środowiska warszawskiego w znacznej mierze opanowanego przez grupy antysocjalistyczne⁸⁴.

Obserwacje poczynione przez SB w czasie trwania imprezy były więc niezwykle cenne. Przywołana konstatacja podsumowująca Forum świadczy o tym, że policja polityczna utwierdziła się w przekonaniu o różnicującym się i wyraźnie polaryzującym się środowisku literackim w Polsce. Pozwalało to w przyszłości skuteczniej typować tajnych współpracowników i podejmować bardziej efektywne działania wymierzone przeciwko ludziom pióra.

Dodajmy, że mimo zarysowanego podziału w Forum uczestniczyło wielu znanych wówczas pisarzy. Obok wspomnianych wyżej Tadeusza Różewicza i Henryka Worcella z Wrocławia, Aleksandra Rymkiewicza z Warszawy, warto wymienić m.in. Jana Marię Gisgesa⁸⁵, Zygmunta Trziszkę⁸⁶ i Halinę Auderską⁸⁷ z Warszawy czy Stanisławę Fleszarową-Muskat⁸⁸ z Gdańska. Ich obecność bez wątpienia podniosła rangę imprezy i miejsca, które w tych dniach stało się stolicą kulturalną Polski.

⁸³ Zob. A. Krajewski, *op. cit.*, s. 428–431; J. Autuchiewicz, M. Filip, *Przebudzenie*, [w:] „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2009, s. 218.

⁸⁴ AIPN Bi, 087/353, Informacja dot. przebiegu Ogólnopolskiego Forum Literackiego z 28 września 1979 roku, k. 56.

⁸⁵ Jan Maria Gisges (1914–1983) – poeta, prozaik, wieloletni działacz ZLP. Opublikował kilkanaście książek, m.in. *Śmiech, Więzień i chłop, Opowieści krajobrazu, Pierwsza miłość, Brudne śniegi, Marmury i dmuchawce*.

⁸⁶ Zygmunt Trziszka (1935–2000) – prozaik, publicysta, krytyk literacki, redaktor „*Dziennika Ludowego*” i „*Miesięcznika Literackiego*”. Opublikował kilkanaście książek, m.in. *Romansoid, Wielkie świniobicie, Dopala się noc, Drewniane wesele, Stan skupienia*.

⁸⁷ Halina Auderska (1904–2000) – poetka, dramaturg, prozaik. Przed wojną wydała powieść *Poczwarlık Wielkiej Parady* (1935). W latach 1950–1969 zastępca redaktora naczelnego *Słownika języka polskiego*. W latach 1958–1979 współzałożycielka i prezes Międzynarodowego Instytutu Teatralnego.

⁸⁸ Stanisława Fleszarowa-Muskat (1919–1989) – powieściopisarka, dramaturg, poetka, redaktorka „*Dziennika Bałtyckiego*” i Spółdzielni Wydawniczej „*Czytelnik*”. W latach 1950–1953 kierownik literacki Teatru Wybrzeże. Opublikowała m.in. *Pozwólcie nam krzyczeć, Lato nagich dziewcząt, Kochankowie róży wiatrów, Tak trzymać* (t. 1–3), *Most nad rwącą rzeką*.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, należy stwierdzić, że zjazd pisarzy nie przyniósł wydarzeń uznanych wówczas przez SB za szczególnie niebezpieczne. Poza kilkoma incydentami i rozmowami kulturalnymi prowadzonymi między literatami Służba Bezpieczeństwa nie odnotowała publicznych wystąpień, które otwarcie krytykowałyby panujące wówczas stosunki społeczno-polityczne w kraju i cenzuralne ograniczenia nałożone na pisarzy czy też piętnowałyby postawy koniunkturalne niektórych z nich. Nie stwierdzono również przypadku kolportażu ulotek o charakterze opozycyjnym i druków bezdebitowych, choć baczna obserwacja imprezy pozwoliła SB potwierdzić informacje o coraz głębszym podziale w środowisku literackim w Polsce, zaznaczonym jeszcze podczas XX Zjazdu ZLP w 1978 roku. O takim przebiegu Forum zdecydował przede wszystkim skład jego uczestników. W imprezie wzięło udział stosunkowo niewielu pisarzy otwarcie występujących przeciwko polityce ówczesnych władz. Wynikało to z braku chęci uczestniczenia w imprezie tych pisarzy, którzy z jej założeniami się nie zgadzali. Miała ona bowiem charakter spotkania, podczas którego – jak się słusznie spodziewano – planowano podjąć próbę przeciągnięcia pisarzy na stronę władz oraz wskazania roli do odegrania, jaką przypisywali im rządzący. Coraz większa część pisarzy w końcu tzw. dekady gierkowskiej, w zmieniającej się sytuacji społecznej, gospodarczej i politycznej, nie chciała się już na to godzić.

Ogólnopolskie Forum Literatów pozostaje jednak wydarzeniem interesującym jeszcze z innego punktu widzenia. Z jednej strony dokładne informacje Służby Bezpieczeństwa uzyskane od organizatorów i niektórych uczestników Forum świadczą o głębokiej infiltracji środowiska literackiego przez ówczesną policję polityczną, z drugiej zaś zaangażowanie sił i środków przez SB w jego „zabezpieczenie” operacyjne jest dowodem na to, jak wielką rolę służba ta przypisywała spotkaniom organizowanym przez środowiska twórcze, szczególnie literackie. Zdawano sobie sprawę z siły oddziaływania literatury i jej twórców na społeczeństwo. Można stwierdzić z całą pewnością, że określenie „inżynierowie dusz ludzkich”, sformułowane przez Stalina, odnoszące się do pisarzy i stosowane w Polsce w okresie socrealizmu, było dla funkcjonariuszy policji politycznej wciąż aktualne w dekadzie gierkowskiej. Z tego powodu literaci byli bacznie obserwowani przez Służbę Bezpieczeństwa, która nie lekceważyła spotkań, zjazdów, konferencji czy sympozjów, podczas których – wbrew intencjom organizatorów – dochodziło do wymiany uwag, myśli i poglądów na tematy nie tylko czysto warsztatowe, lecz także światopoglądowe.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, sygn. 087/353.

Źródła drukowane

Gorki M., *O literature*, Moskwa 1935.

Plan przedsięwzięć operacyjnych przeciwko s. Janowiczowi z 30 V 1974 r., [w:] „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2009.

Statut Związku Literatów Polskich, [b.m.w.] 1969.

Literatura

Autuchiewicz J., Filip M., *Przebudzenie*, [w:] „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2009.

Bäcker R., *Ideal nowego człowieka w totalitarnej gnozie politycznej*, [w:] *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, red. W. Wojdyło, M. Strzelecki, Toruń 1997.

Błażejowska J., *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa 2010.

Chłosta-Zielonka J., *Życie literackie Warmii i Mazur w latach 1945–1989*, Olsztyn 2010.

Dudzińska Z., „...*Bo piękno na to jest, by zachwycalo do pracy*”. *Wywiad z Leonardem Turkowskim*, „*Gazeta Olsztyńska*” 1979, nr 22.

Eisler J., *List 34*, Warszawa 1993.

Fik M., *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*, Londyn 1989.

Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.

Heska-Kwaśniewicz K., *XX Zjazd ZLP w Katowicach w świetle „Kadencji” Jana Józefa Szczepańskiego oraz dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, [w:] *Opowiedzieć historię. Prace dedykowane profesorowi Stefanowi Zabierowskiemu*, red. B. Gontarz, M. Krakowiak, Katowice 2009.

Jarmulowicz M., *Sezony błędów i wypaczeń. Socrealizm w dramacie i teatrze polskim*, Gdańsk 2003.

Jarosiński Z., *Nadwiślański socrealizm*, Warszawa 1999.

Kardela P., *Erwin Kruk w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, „*Debata*” 2009, nr 11(26).

Krajewski A., *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*, Warszawa 2004.

Ligarski S., *Twórczy donosiciele. Osobowe źródła informacji w środowiskach twórczych PRL*, [w:] *Artyści władzy, władza artystom*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2010.

Lipski J.J., *KOR: Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej*, Warszawa 2006.

Masłow N., *Sovetskoye iskusstvo pod gnetom «metoda» sotsialisticheskogo realizma: politicheskiye i ideologicheskiye aspekty (30–40-ye gg.)*, „*Otechestvennaya Istoriya*” 1994, nr 6.

Możejko E., *Realizm socjalistyczny. Teoria, rozwój, upadek*, Kraków 2001.

Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012.

Opozycja w PRL, red. J. Skórzyński, P. Sowiński, M. Strasz, Warszawa 2000.

Panas H., *Forum literackie i... co dalej?*, „*Gazeta Olsztyńska*” 1979, nr 226.

Piotrowski P., *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 2: 1956–1975*, red. P. Piotrowski, Warszawa 200.

Rokicki K., *List 34*, [w:] idem, *Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956–1970*, Warszawa 2011.

Rokicki K., *Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956–1970*, Warszawa 2011.

- Rzeczkwowska E., *Bogu, Polsce, bliźnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956*, Lublin 2014.
- Socrealizm. *Fabuly – komunikaty – ikony*, red. K. Stępnik, M. Piechota, Lublin 2006.
- Staniszewski A., *Pisarz a dzień dzisiejszy*, „Literatura” 1979, nr 40.
- Szczepański J.J., *Kadencja*, Kraków 1989.
- Śliwińska K., *Socrealizm w PRL i NRD*, Poznań 2006.
- Theiss W., *O pedagogii totalitaryzmu. Wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, red. W. Wojdyło, M. Strzelecki, Toruń 1997.
- Tomasik W., *Inżynieria dusz. Literatura realizmu socjalistycznego w planie „propagandy monumentalnej”*, Toruń 2016.
- Tomasik W., *Okolice socrealizmu. Prawie tuzin szkiców*, Bydgoszcz 2009.
- Tomasik W., *Słowo o socrealizmie. Szkice*, Bydgoszcz 1991.
- Turkowski L., *Po co do wielkiego refektarza?*, „Literatura” 1979, nr 38(396).
- Werner A., *Wina niewinnych i niewinność winnych. Rzut oka na związki polityki z literaturą i literatury z polityką w PRL*, [w:] *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej*, red. A. Brodzka, Warszawa 1994.
- Włodarczyk W., *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*, Kraków 1991.
- Wolne związki zawodowe z perspektywy trzydziestu lat*, red. J. Neja, Katowice 2008.
- Zawodniak M., *Literatura w stanie oskarżenia. Rola krytyki w życiu literackim socrealizmu*, Warszawa 1998.

SUMMARY

During the Polish People’s Republic, writers played a special role. In the words of Stalin, they were “engineers of human souls”. Through their creativity, they were to shape the social attitudes desired by the rulers. Thus, literature became engaged literature, serving the then authorities and their goals. Due to this perception of the role of literature in creating a specific social engineering, literary circles had to be subjected to surveillance. All conferences, conventions, forums and meetings were closely watched by political police officers. The wide range of measures used, as well as the content of the information obtained, testify to the great importance that the Security Service attached to the role of literary circles in Poland at that time and to their deep infiltration.

Keywords: writers; surveillance; Polish People’s Republic; Security Service